

ANA VRTOVEC BENO: Od ljudskega gledališča do uprizarjanja dediščine

Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2023, 164 str.

Deseta knjiga iz zbirke Folkloristika je leta 2023 izšla dvajset let po izidu prve. Glede na prejšnje, predvsem etnomuzikološko orientirane, tokratna po temاتي nekoliko izstopa in zbirki dodaja svežino in razširja v zbirki obravnavano vsebino. Monografija Ane Vrtovec Beno ne osvežuje le zbirke, z obravnavo sodobnega ljudskega gledališča osvežuje tudi slovensko etnologijo in folkloristiko; preučuje namreč pojav, ki je bil dolgo neopažen ali ni bil deležen poglodbene obravnave. Monografija je empirično zasnovana raziskava sodobnega ljudskega gledališča v Sloveniji. Temelji na avtorčinem več kot desetletnem preučevanju oblik pojavnosti, spreminjanja in raznolikosti ljudskega gledališkega ustvarjanja na Slovenskem, vse do sprememb, ki jih je v zadnjem obdobju terjal epidemični čas. Osrednji del knjige so štiri poglavja, ki vsaka svojo temo obravnavajo z namenom razumevanja pojava v slovenskem kontekstu. V prvem poglavju avtorica terminološko uokviri raziskavo in poda opredelitve, pomembne za nadaljnje razu-

mevanje besedila. Pri tem se osredinja predvsem na razumevanje gledališča in razločevanje med ritualom in gledališčem. Sklene, da je pri raziskovanju ljudskega gledališča pomembno opazovati različne dejavnike – od načrtovanja uprizoritve, izbire prizorišča, časovne omejenosti, upodobljene tematike, kostumov, do komunikacije z občinstvom, ki so pogosto celo fizično vključeni v gledališko uprizoritev. V nadaljevanju se posveti razlikovanju profesionalnega (poklicnega) od ljubiteljskega (nepoklicnega, neprofesionalnega, amaterskega) gledališča, med katerima sta danes največji ločnici plačilo za delo in značaj prostočasnosti same aktivnosti. Poudarja današnje splošno kategoriziranje gledališča, v katerem je profesionalna gledališka dejavnost dojeta kot umetnost in amaterska kot kulturna dejavnost (str. 24), ki jo strokovno usmerja Javni sklad Republike Slovenije za kulturno dejavnost (JSKD). A avtorice v nadaljevanju ne zanima vsa ljubiteljska gledališka dejavnost, temveč predvsem tiste oblike uprizarjanja, ki jih »teatrologi ne vidijo kot ‚umetnost‘ in jih danes zaradi povezave s turizmom najdemo predstavljene le na straneh turističnih organizacij, JSKD pa jih zaradi odstopanja od ostalih uveljavljenih predstav amaterskih skupin ne uvršča v svoj pregled« (str. 25). Prav to pogosto prezrto gledališko dejavnost, ki vključuje vse gledališke prvine in se v sodobnosti večinoma izvaja kot del repertoarja lokalnih kulturnih ali umetniških društev, hkrati pa s svojo vsebino posega na področje ritualov, šeg in dediščine, avtorica uvršča v polje sodobnega ljudskega gledališča, ki ga razume in enači z uprizarjanjem dediščine. V nadaljevanju natančneje poda razumevanje pojava in termina ljudskega gledališča, za katerega je v sodobnosti

značilno predvsem dvoje: da uprizorjena vsebina izhaja iz lokalne dediščine in se ne uprizarja v klasičnih gledaliških dvoranah.

V nadaljevanju avtorica predstavi kratko zgodovino raziskovanja ljudskega gledališča na Slovenskem. Opira se predvsem na ugotovitve in razmišljanja Nika Kureta, enega prvih raziskovalcev in zapisovalcev tovrstnega gradiva pri nas, in jih vzporeja s sodobnejšimi avtorji in z njihovimi opredelitvami (Jurij Fikfak, Marko Terseglav, Janez Bogataj). V terenski raziskavi ugotavlja, da je ljudsko gledališče v zadnjem stoletju doživelo spremembe, nekateri nekdanj pogosti primeri so začeli izginjati, uprizoritve se spreminjajo, pojavljajo se nove oblike in z njim nove funkcije. V svoje raziskave zato zaobjame »gledališko performanco kot sodoben način ljubiteljskega ustvarjanja v določeni skupini ljudi, ki s pomočjo dramatizacije in gledaliških značilnosti uprizorijo dogodek in/ali dejanje, vezano na dediščino skupnosti« (str. 38).

V drugem, krajšem poglavju predstavi obravnavano gradivo. Svoje terensko delo je utemeljila na analizi primerov ljudskega gledališča, ki jih je našla v periodičnih publikacijah in na spletnih straneh različnih turističnih organizacij. Po kritičnem pregledu je izbrala 25 različnih primerov sodobnega gledališča med letoma 2008 in 2022 (str. 49–54). Na končnem seznamu je največ primerov ljudskega gledališča, ki prikazujejo šege in navade, gospodarska opravila in način življenja, ali pa so uprizorjeni spomini na nekdanje ljudi in zgodovinske dogodke iz časa do druge svetovne vojne. Navadno gre za institucionalizirane gledališke primere v izvedbi lokalnih turističnih, kulturnih in umetniških društev, osnovnih šol, župnij ali občin. Večinoma so to

* Rebeka Kunej, dr. interkulturnih študijev, znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut; rebeka.kunej@zrc-sazu.si.

javne, strukturirane prireditve, le petina z različnimi oblikami obhodov od tega odstopa.

Kot avtorica zapiše uvodoma, osrednje poglavje namenja nosilcem te pristočasne dejavnosti, ljubiteljsko gledališče namreč obstaja in se razvije prav zaradi njih. V nadaljevanju se najprej posveti birokratskim in formalnim spremembam, ki jih je bilo deležno tudi ljubiteljsko gledališče, ter prilagoditvam nanje, ne more pa se izogniti niti relacijam s širšo ljubiteljsko gledališko dejavnostjo in institucijam, kot sta JSKD in Zveza kulturnih društev Slovenije. Poudarja ključni značilnosti nosilcev ljubiteljskega gledališča – to sta prostovoljstvo in neprofitnost. Razmišljanje sogovornikov o obeh karakteristikah je avtorica podkrepila s številnimi citati, tudi o organizaciji, delovanju, delitvi vlog in funkcij ob pripravah uprizoritev. Današnji nosilci zaradi lažje organizacije in izvedbe največkrat delujejo preko neformalne in neprofitne organizacije, njihovo sodelovanje ni omejeno zgolj na članstvo, je bolj vključujoče in zajema večino lokalne skupnosti.

Naslednje poglavje avtorica nameni vsebini uprizorjenega, ki ima v ljudskem gledališču posebno vlogo. Zanj je namreč značilno, da tematika izhaja iz dediščine lastne skupnosti, po čemer se razlikuje od klasične amaterske gledališke dejavnosti. Na podlagi podrobne analize dramskih besedil ugotavlja, da akterji v največji meri uporabljajo lokalno ustno izročilo oz. tiste zgodbe, ki izhajajo iz življenja lokalne skupnosti in njenih članov – tako izvajalcev kot tudi mnogih gledalcev. Pri uprizoritvah, ki tematsko izhajajo iz starejših zgodovinskih obdobj, pa uporabljajo tudi pisne arhivske vire in različne objavljene raziskave. Na podlagi analize izbranih primerov je avtorica sintetizirala in opisala desetstopenjsko transformacijo izbrane tematike v dramsko besedilo (str. 82–83).

V nadaljevanju avtorica analizira tudi čas izvedbe in prostor oz. izbiro prizorišč; kot najpogostejši prizorišči omeni travnik ali domače dvorišče. Značilnost ljudskega gledališča je njegova povezanost z realnim okoljem v lokalnem prostoru. Avtorica poudari, da zaradi prepletenosti uprizorjene vsebine z lokalnim okoljem in posredno z lokalno skupnostjo gledališniki ne hodijo na gostovanja. Ugotavlja, da sta vedno pomembnejši tudi postavitve scene in izbira kostumov, čeprav za te še vedno poskrbijo sami. Tudi rekvizite izvajalci po navadi iščejo v domačem okolju. Uporaba ozvočenja in mikrofona je zaradi izvedbe na prostem že skoraj pravilo. Izvedbe na prostem jim omogočajo tudi uporabo živih živali, kar po mnenju njenih sogovornikov naredi uprizoritve privlačnejše za obiskovalce in tudi bolj realistične. Tudi uporaba glasbe je specifična, po mnenju akterjev prav s petjem ljudskih pesmi ustvarijo domačnost in avtentičnost. Komunikacija z občinstvom po njenem mnenju poteka tako na subjektivni oz. mentalni kot fizični ravni. Poglavje konča obravnava sodelovanja v skupnosti in soočanje z izzivi in dilemami, ki jih prinašajo tovrstne aktivnosti.

Četrto poglavje avtorica nameni funkciji in vlogi ljudskega gledališča. Obe se odzivata na trenutno stanje v družbi in se prilagajata trenutnemu stanju in željam v lokalni skupnosti. Z analizo terenskega gradiva avtorica v ospredje postavi tri poglavitne funkcije: socialno oz. pomen druženja, ohranjanje in predstavitev lastne kulturne dediščine in ekonomsko funkcijo oz. uporabo uprizoritvene dejavnosti v turistične namene. Po njenem mnenju nobena od omenjenih funkcij ne prevladuje, se pa hkrati prepletajo še z nekaterimi drugimi (npr. spodbujanje ustvarjalnosti, izobraževanje, vzpostavljanje in krepitev identitete). Poudari, da je ljudsko gledališče izrazito kolektivna dejav-

nost ljubiteljske ustvarjalnosti, katere pomen in kulturna vrednost presega zgolj tisto, kar vidimo na odru. S tem poskuša – tako kot v celotni knjigi – naš pogled preusmeriti s produkta na procese v ozadju, ki nam odkrivajo družbene vezi in ustvarjalne prakse sodelujočih. Sodobno ljudsko gledališče pokaže tudi v odnosu do (upo)rabe dediščine, ki si jih skupnost prizadeva ohraniti za naslednje rodove. Tako lahko na eni strani postane dejavnik razvoja lokalne identitete, na drugi pa je pogosto del ekonomsko-turistične ponudbe.

V sklepnem poglavju avtorica na treh straneh strnjeno opredeli sodobno ljudsko gledališče. Sklene z mislijo, da so njegove oblike neločljivo povezane z neposrednimi družbenimi, političnimi in kulturnimi konteksti, ki nam ponujajo svojevrsten vpogled v preobrazbo družbe.

Monografija Ane Vrtovec Beno je po več desetletnem premoru pomembna študija o ljudskem gledališču. Njena odlika je empirično zasnovana raziskava sodobnega ljudskega gledališkega ustvarjanja na področju ljubiteljske dejavnosti, kar se v knjigi razkriva v številnih navedkih sogovornikov, ki argumentirajo avtoričine zaključke in trditve. Upam, da jo bo njeno nadaljnje raziskovanje odpeljalo proč od turističnih prireditev, npr. k (pol)zasebnim prireditvam in v urbani prostor, za kar za zdaj še nimamo veliko podatkov ali študij. Navsezadnje je odlika knjige v tem, da se je avtoričin smel raziskovalni interes usmeril v nekaj, kar je tukaj, a ostaja zunaj trendovskih evropskih projektnih zanimanj etnološko-anthropološkega miljeja. Prav zato monografija *Od ljudskega gledališča do uprizarjanja dediščine* odstira vpogled v ljubiteljsko dejavnost onkraj formaliziranih oblik ljubiteljske kulture in bi brez avtoričine večletne raziskave ostala še eno prezrto polje sodobne ustvarjalnosti ruralnega okolja v Sloveniji na začetku 21. stoletja.